

Светлана М. Ђирковић*
Балканолошки институт САНУ**

НАСТАВА НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У ПОМОРИШЉУ ДАНАС

Овај прилог се бави анализом три случаја организовања наставе на српском језику у поморишким насељима Фелнак, Арад Гај и Велики Сенпетар. У насељима Фелнак и Велики Сенпетар настава на српском језику је институционализована, и обавља се у оквиру српских одељења основних школа у овим насељима. Настава српског језика у арадском приградском насељу Арад Гај је факултативна и организована је уз подршку Савеза Срба у Румунији. Квалитативна социолингвистичка анализа теренских наратива о ставовима говорника српског језика, као и ставовима наставника који изводе наставу на српском језику указује на све мањи број говорника српског језика у Поморишљу, да говорници српског језика припадају најстаријој генерацији, да најмлађа генерација говорника, па чак и ученици који похађају наставу на српском језику, не користи српски језик, и да је број домена употребе српског језика данас врло ограничен. Такође, истраживања указују и на драстично смањење броја ученика српских одељења у последњих двадесетак година, прилагођавање наставе ситуацији пасивне употребе и знања српског језика у генерацији ученика основне школе, с једне стране, и ситуацији могућег укидања српског одељења због малог броја ученика, с друге. Иако примарни циљ теренских истраживања није био сагледавање социолингвистичке ситуације, нити су теренска истраживања била осмишљена тако да обухвате заштиту језика, у раду се констатује да језичка ситуација упућује на потребу за заштитом језика, и рад на превенцији замене језика.

Кључне речи: Срби у Румунији, теренска истраживања, српски језик, дијаспора, основно образовање, мањински језик, заштита језика.

* scirkovic@hotmail.com.

** Студија је резултат рада на пројекту Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, под покровитељством Савеза Срба у Румунији *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* и пројекта *Језик, фолклор и миграције на Балкану* (бр. 178010) Балканолошког института САНУ, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и пројекта.

0. Теренска истраживања Срба у Поморишју

Теренска антрополошко-лингвистичка истраживања српских заједница у Румунији започета су 2013. године у оквиру међународног пројекта *Срби у Румунији и румунско-југословенске везе у другој половини 20. века*, који су потписале Српска академија наука и уметности и Румунска академија наука.

Истраживања теренског тима Балканолошког института САНУ, који су чиниле Биљана Сикимић, Анемарије Сореску Маринковић, Светлана Ћирковић и Љубица Ђурић, била су усмерена на традицијску културу¹ и усмену историју, чији су саставни елементи и улога институција (основног и средњег образовања на српском језику, Српске православне цркве, мањинских организација), затим улога религије, вишејезичности, миграција и мешаних бракова у обликовању културе и идентитета Срба у Румунији. Накнадно се теренском тиму из Србије придружио Андреј Милин, етнолог из Музеја Баната у Темишвару. Са румунске стране, историјским аспектом предложене теме бавио се историчар Миодраг Милин.

Током три године трајања пројекта (2013–2015), истраживачки тим Балканолошког института САНУ обавио је истраживања српских заједница у насељима која припадају жупанији Арад – Арад Гај (рум. Arad Gai), Наћфала (рум. Satu Mare), Фелнак (рум. Felnac), Торња (рум. Turnu), Мунара (рум. Munar), Моноштор (рум. Mănăştur) и Печка (рум. Peciș). У питању су заједнице у којима је према попису становништва Републике Румуније (2011. године) регистрован веома мали број Срба, и говорника српског језика.² Жупанија Арад је административна целина у

¹ Примењујући методу полуотвореног интервјуа у разговорима на тему традицијске културе добијени су наративи о божићним и оказионалним зимским обичајима Срба у Поморишју, који су се у претходним истраживањима српских заједница у Румунији показали као део живе традицијске културе. Део наратива о божићним и оказионалним зимским обичајима, у којима је акценат на оним елементима који су део живе традицијске културе коришћен је у студијама Ћирковић, 2015; Ћирковић, 2015; Сикимић, 2016; Сикимић, 2015. Применом јединствене методологије теренских истраживања, као и дефинисањем јединственог инвентара истраживачких тема у српским заједницама на територији Поморишја, добијени наративи могу чинити упоредиве корпусе, важне како за лингвистичка истраживања, тако и за истраживања из области других хуманистичких и друштвених наука (етнологије, антропологије, историографије, фолклористике и сл.), уп. Ћирковић, 2015; Сикимић, 2013.

² О статистичким подацима о броју пописаних Срба и говорника српског језика у наведеним насељима, методологији и резултатима истраживања види више у: Ћирковић, 2015.

оквиру државе Румуније, која географски и културолошки припада знатно широј зони – Поморишју.

Истраживања српских заједница у жупанији Тимиш, обављана 2016. године, представљају логичан континуитет у истраживању географско-културне зоне Поморишја. На иницијативу Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, и уз помоћ Савеза Срба у Румунији, теренски истраживачки тим Балканолошког института САНУ јуна 2016. године обавља теренска антрополошко-лингвистичка истраживања српских заједница у насељима Велики Сенпетар (рум. Sănpetru Mare), Чанад (рум. Cenad) и Варјаш (рум. Varghaş). Према попису становништва Републике Румуније 2011. У Великом Сенпетру је регистровано 400 Срба, одн. 396 говорника српског језика, у насељу Чанад регистровано је 269 Срба/ 264 говорника српског језика, и у Варјашу 546 Срба, односно 535 говорника српског језика.

Реално стање на терену које осликава све мање активну употребу српског језика, различиту (различит ниво знања) употребу српског језика у различитим генерацијама, условило је усмеравање истраживања и на улогу и место образовних институција у употреби и одржању српског језика у истраживаним српским заједницама, као и истраживање утицаја наставе на употребу српског језика у „школској“ генерацији припадника српских заједница.

Будући да теренска истраживања обављена у локалним српским заједницама у Поморишју, као и пописни подаци, указују на опадање броја говорника српског језика, поставља се питање да ли српски језик у Румунији постепено губи статус активног мањинског, а добија статус наследног / завичајног језика.

1. Теоријска социоллингвистичка разматрања о наследном језику

Савремена социоллингвистичка литература на српском језику која је у великој мери комплементарна социоллингвистичкој литератури англосаксонске социоллингвистичке школе доноси бројне теоријске поставке и термиолошка решења који се тичу српског језика у дијаспори. Низ радова лингвисткиња Ане Јовановић и Иване Вучине Симовић посвећен је српском као завичајном језику. Јовановић и Вучина Симовић указују на потребу да се термиолошки разграниче технички изрази којима се у лингвистици одређује однос између језика и говорника који тај језик користи – *матерњи, први / други, примарни / секундарни,*

завичајни и *страни језик*. Бавећи се српским као завичајним језиком,³ овим лингвисткињама је посебно важно да што прецизније дефинишу термин *завичајни језик* и однос овог термина према термину *матерњи језик*. Дискутујући о различитим дефиницијама завичајног језика у ширем и ужем смислу (Вучина Симовић, Јовановић, 2015: 671–672), оне преузимају дефиницију Марије Полински (Polinsky, 2008: 149), према којој се под завичајним језиком сматра језик који је по редоследу усвајања за појединца био први, али никад није у потпуности усвојен због преласка на доминантан, већински језик.⁴ Циљ овог термилошког разграничења је планирање и реализација наставе језика, с обзиром на то да свака циљна група има своје особености и потребе (Јовановић, Вучина Симовић, 2012: 384–385).⁵

За потребе осмишљавања и адекватне имплементације наставе српског као завичајног језика неопходно је дефинисати карактеристике ученика, као и њихове потребе – когнитивне, афективне и (социо)лингвистичке. Са таквим циљем, Ана Јовановић и Ивана Вучина Симовић наводе три типа диференцијације: разлике између ученика завичајног и другог/ страног језика, разлике између ученика завичајног и матерњег језика, и разлике између типова говорника завичајног језика. Употреба завичајног језика углавном је ограничена на породично окружење, услед чега не долази до његовог потпуног развоја у свим доменима језичке употребе, што није случај са матерњим језиком (Јовановић, Вучина Симовић, 2015: 477). Ученици завичајног језика поседују изванредан степен језичке компетенције, говоре завичајни језик или га бар разумеју, и у извесној мери се могу сматрати билингвалним говорницима (Јовановић, Вучина Симовић, 2015: 479).

Домен употребе завичајног језика су у највећем броју случајева ограничени, најчешће на домен породице, у коме је присутан само у говорном медију, и то у ограниченом коду због саме природе породичних односа и комуникативних ситуација које се јављају унутар породице. Непостојање услова за континуирано школовање на завичајном језику и одсуство разноврсности у комуникативним ситуацијама онемогућава да

³ Термин *завичајни језик* има своје варијанте – *језик дијаспоре*, *породични*, *мигрантски* и *наследни језик*. Лингвисткиње Ана Јовановић и Ивана Вучина Симовић сматрају да су термини *завичајни* и *наследни језик* у потпуности синонимни, и да се односе на језик друге и свих наредних генерација говорника који живе у дијаспори (Јовановић, Вучина Симовић, 2015: 475; Вучина Симовић, Јовановић, 2015: 671).

⁴ Дефинисањем наследног језика у сложеном вишејезичном контексту Сједињених Америчких Држава, с једне стране, и различитих европских земаља, с друге баве се англосаксонски социолингвисти, нпр. Cummins, 2005; De Bot, Gorter, 2005; Wiley, 2005; García, 2005.

⁵ Конкретне наставне методе у реализацији наставе српског као страног језика предложила је Марина Јањић (2015).

се код корисника у потпуности развију вештине читања и писања, па процес усвајања језика остаје недовршен (Вучина Симовић, Јовановић, 2015: 672–673).

Имајући у виду дефиницију завичајног језика, његове говорнике, односно ученике, домене употребе и језичку компетенцију говорника завичајног језика, с једне стране, и постављено питање да ли је српски језик у Румунији данас у процесу добијања статуса наследног / завичајног језика, с друге, нужно је узети у обзир факторе за одржање односно замену мањинског језика.⁶

Често постављано питање у социolingвистици односи се на узроке замене језика и његовог нестајања, као и на проналажење начина за његово одржавање.⁷ Сматра се да се прекид у преношењу језика одвија током генерација, када старије генерације све мање преносе језичко знање млађим генерацијама. У складу са овим концептом замене језика, ревитализација језика је типично усмерена на обнављање интергенерацијског преношења језика који нестаје. Савремена социolingвистичка истраживања илуструју како „деца“ и „млади“ играју

⁶ У најкраћем, *заменом језика* се сматра прелазак са уобичајене употребе једног језика на употребу другог језика, док се термин *одржавање језика* у социolingвистичкој литератури сматра антонимом термину *замене језика*, и подразумева ситуацију у којој говорна заједница не прелази на језик / варијетет већинске групе, већ обично неплански, наставља да користи свој језик упркос постојању услова да дође до његове замене (Вучина Симовић, Јовановић, 2011: 337).

⁷ Џон Едвардс (John Edwards) као социополитичке аспекте одржавања или губитка мањинског језика наводи статус, политику, планирање, ставове и намере како једне мањинске заједнице, тако и државе у којој та мањинска заједница постоји, истовремено успостављајући типологију фактора који утичу на одржавање / замену језика, која има за циљ да произведе систем варијабли који би служио да се осветле контексти одржавања и замене језика (Edwards, 1992: 37). Едвардс нуди три основне категорије варијабли које се тичу говорника, језика и контекста у коме се дати језик користи (Edwards, 1992: 49). Мајкл Клајн (Michael Clyne) факторе који утичу на одржавање / замену језика доводи у везу са 1) самим говорником – мигрантска генерација, узраст, егзогамија / ендогамија, пол, социо-економска мобилност, компетенција за већински језик, 2) говорном заједницом у целини – бројност заједнице, културне сличности и разлике са већинском заједницом, религија, претходна социolingвистичка ситуација, 3) општим факторима – време и место замене језика, и посебности замене језика (Clyne, 2003: 68–69). Кристина Полстон (Christina Paulston) сматра да је један од важних фактора који утичу на одржавање / замену језика егзогамија. Она је чест пратилац замене језика јер ствара услове да супружници који живе у таквој заједници наставе да користе „етнички“ језик у комуникацији са својим родитељима, а да са децом и партнером говоре искључиво на новом језику (Paulston, 1994: 18).

кључну улогу, поред „родитеља“ односно „одраслих“ и „баба и деда“, тј. „старијих“ у језичком одржавању. Такође, припадници угрожене језичке заједнице, базирајући се на свом језичком искуству, интергенерацијско преношење језика виде не само као неформалан процес преношења језика старијих говорника млађима кроз свакодневну интеракцију, већ и као интенционално „учење“ језика (Henne-Ochoa, Bauman, 2015: 128–129).

Да би се подстакло одржавање мањинског језика и његово интергенерацијско преношење, истичу социолингвисти, потребно је подстицати позитивне ставове према језику и његовом одржању у условима живота у дијаспори, али и различите активности којима се одржавају и остали елементи етничког / националног идентитета (Јовановић, Вучина Симовић, 2012: 386). Говорници завичајног језика имају на располагању прилично ограничен број домена, јер се употреба тог језика првенствено реализује у породичном окружењу. Прилике за употребу језика су бројније у срединама са активном мањинском заједницом, али ни у том случају број домена употребе није велики (Јовановић, Вучина Симовић, 2012: 385).

2. Српски језик у Румунији – мањински, наследни и/или завичајни

Чланом 32 (3) Устава Републике Румуније Законом бр. 1/ 2011, споразумима, декларацијама, препорукама, међународним конвенцијама, које је ратификовала Румунија, гарантује се образовање на језицима националних мањина. Под 'образовањем, на језицима националних мањина', подразумева се, у складу са Законом бр. 1/2011, учење свих дисциплина (предмета) на матерњем језику, осим румунског језика и књижевности, а образовање је могуће на следећим језицима: мађарском, немачком, украјинском, српском, словачком, чешком, хрватском, бугарском, ромском, италијанском. Настава на матерњем језику се одвија на основу специјалних упутстава и програма, које су развили тимови стручњака из редова националних мањина. Румунски језик се као предмет учи у групама и одељењима са наставом на матерњем језику током и након школског образовања на начин спецификован и прилагођен свакој националној мањини посебно.⁸ У оквиру Министарства образовања и научних истраживања Републике Румуније функционише Управа за образовање на мањинским језицима. Управа се бави начинима, организацијом и садржајем образовања на поменутих мањинским

⁸ Уп. више на <http://oldsite.edu.ro/index.php/articles/17819>, преузето 22. 11. 2016.

језицима, учењем матерњег језика и књижевности, историје и традиције мањина, музичким образовањем, на мањинском језику у школама са наставом на румунском језику. Такође, бави се и заштитом и подршком у образовању ромске деце. Следећи стратешке циљеве Владе Републике Румуније, Управа сматра приоритетним циљевима садашњег (савременог) образовања омогућавање ефикасног приступа различитим облицима и врстама образовања младим припадницима националних мањина, омогућавање једнаких могућности за образовање, континуирано усклађивање квалитетног образовања са стандардима Европске уније, континуирано ажурирање наставних планова и њихово прилагођавање потребама припадника националних мањина, праћење школске мреже националних мањина, развој и праћење пројеката и програма за заштиту и образовање мањина, посебно ромских ученика.⁹

Образовни систем у Румунији омогућава припадницима српске националне мањине образовање на њиховом матерњем језику, али стање на терену указује на то да се, упркос томе, српски језик чак и у доменима породице и наставе у млађој и средњој генерацији све ређе користи. Теренска истраживања су показала да данас српски језик у српским заједницама у Поморишју говори углавном само најстарија генерација говорника. Број ученика који похађа наставу на српском језику је мали, а промовисање могућности образовања на српском као мањинском језику је недовољно. Ипак, узрок опадања употребе српског језика треба тражити у општим друштвеним околностима – српске заједнице у Поморишју су малобројне и разуђене, мешани бракови између Срба и Румуна (као и Срба и Мађара, а раније и Немаца) веома су чести,

⁹ Осим наведених основних обавеза у складу са Уставом и законима Републике Румуније, Управа за образовање на мањинским језицима одговорна је и за организацију образовања на мањинским језицима на свим нивоима образовања на матерњем језику, организовање школских олимпијада и такмичења ученика у школама са наставом на језицима националних мањина, дефинисање смерница и контроле у школама са наставом на језицима националних мањина, успостављање информационе мреже за све заинтересоване сараднике у образовној политици националних мањина. Управа координира имплементацијом стратегија развоја и реформе у образовању мањина, сарађује са свим владиним и невладиним организацијама и стручним удружењима, заинтересованим за промовисање образовања за националне мањине, са стручњацима у области образовања на мањинским језицима и институцијама задуженим за обуку наставника, као и са удружењима (савезима) и мањинским организацијама у Румунији и телима која функционишу у оквиру амбасада, а које се баве промовисањем мањинског образовања, на основу потписаних билатералних споразума; уп више: <http://oldsite.edu.ro/index.php/articles/c23>.

већински румунски језик се користи у свакодневној комуникацији, а свакодневна интеракција између припадника српске и румунске заједнице, као могућности за запослење условљавају и употребу већинског румунског језика.

Имајући у виду овакву језичку слику, статус српског језика као мањинског језика нужно подлеже провери; може се поставити питање да ли се о српском језику у Поморишју данас (а посебно у насељима у Арадској жупанији) може говорити и даље као о активном матерњем језику припадника српске национале мањине, или је он данас има статус наследног / завичајног језика. Прецизно дефинисање статуса српског језика у Поморишју данас омогућило би одлучивање о примењивању адекватне методике наставе српског језика у складу са стварним стањем српског језика, остављајући по страни званичну и формалну језичку политику.

3. Образовне институције на српском језику у Поморишју

Не само да број говорника српског језика регистрован у Попису становништва Румуније (2011) указује на претњу од потпуног нестајања српског језика у Поморишју, у жупанијама Арад и Тимиш, већ и образовне институције на српском језику у овим жупанијама, као и преношење језика у оквиру породице показују забрињавајућу ситуацију. Ипак, поузданих података о броју српских одељења у основним школама у Румунији и њиховом распореду по жупанијама и насељима нема. Отварање и укидање српских одељења у основним школама зависи од броја ученика, и варира од једне школске године до друге.¹⁰ Осим основношколског образовања на српском језику, у Румунији постоји и Теоретска гимназија „Доситеј Обрадовић“ у Темишвару, а српски језик је

¹⁰ Тако на пример, године 2013. на сајту Управе за сарадњу с дијаспором и Србима у региону (Министарство спољних послова) наведено је да у Румунији постоји шест четворогодишњих школа на српском језику (претпоставља се да се мисли на српска одељења до четвртог разреда у румунским основним школама) и једна осмогодишња школа у Белобрешки, те да се у тринаест румунских школа може учити српски као матерњи језик, уп. <http://www.dijaspora.gov.rs/srpske-skole-u-rumuniji/>. Ипак, распоред српских мањинских институција међу којима су и школе и предшколске установе на српском језику наведене су у бази података <http://www.adatbank.ro/ispmn/institutii/?oldal=orgMin|s%C3%A2rb%C4%83>.

могуће студирати на Западном универзитету у Темишвару и на Универзитету у Букурешту.¹¹

Досадашња лингвистичка истраживања српског језика у Румунији кретала су се између дијалектолошких истраживања и истраживања међујезичке интерференције – конкретно утицаја румунског језика на српски.¹² Ретке су студије које се баве неким другим аспектима српског језика, као, на пример, студија Јордане Марковић о српском језичком стандарду у Румунији (Марковић, 2008). Спорадично, у тешко доступним локалним издањима објављивани су архивски или теренски подаци који се тичу школа на српском језику (Dejanac, 2010; Шандић, 2011). Систематских социолингвистичких истраживања, која би указала на реалан статус српског језика, језичку компетенцију говорника српског језика, као и процес замене језика, заправо нема.

У теренским истраживањима српских заједница у Поморишју узгредно се дошло до теме савременог стања образовања на српском језику. Издавањем теме образовања из усмене историје и биографских прича формиран је корпус наратива, на који се може применити само квалитативна социолингвистичка анализа, а која би могла да осветли језичку идеологију Срба у Румунији.¹³ Прикупљена теренска грађа са истраживања Срба у Румунији не пружа објективну слику виталности српског језика, статуса српског језика, језичку компетенцију говорника и

¹¹ На Западном универзитету у Темишвару српски и хрватски језик нису формално организационо раздвојени, док на Универзитету у Букурешту постоје две одвојене катедре – за српски и за хрватски језик.

¹² Преглед лингвистичке литературе о српском језику у Румунији наведен је у студији Ћирковић 2015.

¹³ Истраживања језичке идеологије Срба у Румунији могла би представљати наставак постојећих истраживања језичке идеологије Срба у Белој Крајини, Словенија, лингвисткиње Тање Петровић (Petrović, 2008). Теренска квалитативна социолингвистичка истраживања Срба у Мађарској (конкретно у насељу Чип), које је обавила лингвисткиња Марија Мандић, такође указују на ставове саговорника о употреби и замени језика, при чему се истичу теме о вишејезичности, замени и одржању језика, теме о избору и унутаргрупној употреби језика у јавном простору, затим стигматизацији српског локалног говора, о употреби мађарског језика и сл. (Илић, 2011). Истраживања Марије Мандић показују и да садашња употреба језика у чипској говорној заједници показује висок степен корелације са годиштем говорника: у генерацији рођеној пре Другог светског рата присутна је симетрична двојезичност српског и мађарског, док у млађој генерацији доминира мађарски језик. Употреба српског језика се своди на комуникацију у породици, цркви, на часовима мађинског језика, током заједничких окупљања и у комуникацији са другим говорницима српског језика (Илић, 2010).

самим тим не могу се понудити конкретна решења из домена методике наставе са циљем одржавања, заштите језика и његове ревитализације. Теренски узорак добијен у истраживањима српских заједница у Поморишју може указати само на ставове о језику припадника српских заједница или ставове интервјуисаних наставника који предају у српским одељењима.

Квалитативни подаци о стању наставе српског језика у поморишким насељим добијени су у насељу Фелнак, у ком о школи, ученицима и српском језику говоре старији припадници локалне српске заједнице, у насељу Арад Гај присуствовано је настави српског језика, разговарано је са професорком о самој настави, наставним методама, уџбеницима и приручницима, а у насељу Велики Сенпетар вођен је разговор са професором који предаје у српском одељењу локалне основне школе.

3.1. Образовање на српском језику у Фелнаку (жупанија Арад)

Током истраживања насеља Фелнак, истраживачки тим није непосредно дошао до релевантних података о броју ученика који похађају наставу на српском језику, о наставном плану и програму који се примењује, о организацији наставе, уџбеницима који се користе. Тема образовања на српском језику, историја школе, образовање и данашње стање били су елементи готово сваког обављеног теренског разговора. Узгредно се у разговорима са старијим саговорницима дошло до податка да школу похађа тек неколико ученика и то ромске националности, а присутно је незадовољство организацијом наставе. Ипак, ситуација са српским одељењем у Основној школи у Фелнаку није била лоша пре десетак година: до 2006. године учитељица у српском одељењу ове школе била је Емилија Никић, која је осим своје улоге у образовању имала велики значај и за целокупан културни живот српске заједнице у Фелнаку. Становници насеља Фелнак је памте и као активисту која је својим ученицима преносила важне елементе српске традицијске културе и српске православне традиције. Осим у Фелнаку о Емилијином ентузијазму и раду на очувању српске културе говори се и у другим насељима у жупанији Арад. Њена прерана смрт се сматра ненадокнадивим губитком за српски језик и српску културу.

3.2. Настава српског језика у Арад Гају (жупанија Арад)

У данас приградском насељу Арад Гај организована је факултативна настава српског језика, коју финансијски помаже Савез Срба у Румунији, са идејом да се члановима српске заједнице, без обзира на узраст, омогући да науче српски језик. Настава се одржава викендом, за њено извођење је ангажована учитељица која је стално запослена у српском одељењу у Основној школи у Батањи (Мађарска). Током истраживања јуна 2014. године истраживачи Балканолошког института САНУ пратили су наставу српског језика у Арад Гају, разговарано је са учитељицом о настави и условима за њено извођење, о ученицима који похађају наставу, као и о жељи родитеља да деца науче српски језик.

Наставу похађа двадесетак ученика различитих генерација – деца основношколског узраста, средњошколци и студенти. Сам град Арад нема српско одељење ни у једној основној школи, српски језик се не преноси с генерације на генерацију у породичном оквиру, па је све ређа употреба српског језика у породици, деца похађају школе на румунском језику, али и на широко распрострањеним интернационалним језицима (енглеском, немачком, француском). С обзиром на то да оваквој врсти наставе недостаје и формални институционални оквир,¹⁴ од званичних уџбеника ученици користе само буквар, а све остале, додатне материјале припремају сами родитељи уз помоћ учитељице. Додатни материјали, приручници за потребе наставе српског језика састоје се из тематских спискова речи, израза, фраза на српском језику, који су, с једне стране, преведени на румунски језик, али је урађена и транслитерација са српског ортографског система на румунски, јер је очито то један од лакших начина да полазници науче да читају. Иако се на часу не говори румунски језик, додатни материјали, приручници указују на то да се српски језик делимично учи посредством румунског језика. Будући да број од двадесет полазника који похађају наставу српског језика у Арад Гају није мали, јасно је да постоји потреба за институционализовањем наставе, одн. за отварањем српског одељења у Араду.

¹⁴ Овакву врсту наставе, у недостатку бољег термина, социолингвисткиње Ана Јовановић и Ивана Вучина Симовић називају „незваничном“. Организовање овакве врсте наставе карактеристично је углавном за савремену дијаспору, при центрима српске културе, најчешће при Српској православној цркви. Српски језик се на овај начин може учити и у приватним школама које организују и финансирају сами родитељи и удружења из дијаспоре (Јовановић, Вучина Симовић, 2012: 387).

3.3. Образовање на српском језику у Великом Сепетру (жупанија Тимиш)

Теренска истраживања у Великом Сепетру хронолошки долазе након истраживања у српским заједницама у жупанији Арад, па је искуство у истраживањима у жупанији Арад усмерило даља истраживања на образовање на српском језику и његово функционисање и у малим српским заједницама у жупанији Тимиш.¹⁵

У насељу Велики Сепетар постоји српско одељење Основне школе, у коме ученици похађају наставу на српском језику до четвртог разреда, а више разреде основне школе похађају на румунском језику. Током једнодневнoг истраживања у насељу Велики Сепетар разговор је вођен са учитељем који држи наставу у српском одељењу, али с обзиром да се настава већ била завршила, није било могуће пратити часове и имати непосредан контакт са ученицима. У разговору су дотакнуте различите теме – почевши од оних који се тичу самог образовања (функционисања и организације наставе, наставних планова и програма), смањења броја ученика, могућег гашења српског одељења, личног искуства учитеља у знању (компетенцији) српског језика његових ученика, нестајања српског језика кроз језичку асимилацију мањинског српског становништва у већинско румунско, па све до историјског прегледа српске заједнице и српских институција (некадашњи састав становништва насеља Велики Сепетар, досељавање Румуна из других крајева Румуније, функционисање Српске православне цркве, мешовити бракови Срба и припадника других етничких заједница) итд.

Српско одељење Основне школе у Великом Сепетру 2016. године похађа шест ученика, од којих је један ученик у припремном разреду, један ученик четвртог разреда, и четири ученика у првом разреду. С обзиром на тренутни број ученика и њихов узраст, процењује се да за три године српско одељење у Основној школи неће више имати ученика, и да ће доћи до његовог укидања. За разлику од тренутног броја ученика, у српском одељењу је 1998. године било 16 ученика. Пре двадесет година, и број професора који су говорили српски језик је био већи, данас само њих троје говоре српским језиком – учитељ у српском одељењу, професор

¹⁵ Историографски преглед институција Срба у Темишвару, укључујући ту и школе на матерњем српском језику дала је антрополошкиња Мирјана Павловић у својој обимној студији *Срби у Темишвару* (Павловић, 2012: 121–124).

физичког васпитања и професорка веронауке, доминантан језик је већински – румунски.

Настава на српском језику је раније постојала до седмог разреда, а „седмолетка“ је угашена након Другог светског рата.

3.3.1. Наставни план и програм

Према наставном плану и програму у првом разреду српског одељења основне школе, ученици би требало да савладају српску азбуку, а у другом разреду би требало да науче румунски алфабет. Међутим, наставни план је модификован и прилагођен реалној ситуацији – ученици већ на крају првог разреда знају и српску азбуку и румунски алфабет.

Ученици српског одељења имају часове и српског и румунског језика, с тим да је број часова српског већи – на недељном нивоу ученици српског одељења имају седам часова српског и четири часа румунског језика. Тиме се омогућава несметано праћење наставе након преласка на наставу на румунском језику. Осим часова језика (српског и румунског) у српском одељењу се и сви други школски предмети предају на српском језику. На српском језику се предаје и прати настава из предмета – математике, румунске историје, географије, музичке културе, ликовног итд. С обзиром на то да ученици након четири године настављају школовање на румунском језику, настава других школских предмета је адаптирана у складу са реалним потребама – ради несметаног наставка школовања на румунском језику, терминологија везана за конкретне предмете паралелно се предаје на оба језика.

3.3.2. Уџбеници на српском језику

Уџбеници намењени националним мањинама у домену су Министарства образовања Републике Румуније, па тако постоје уџбеници на српском језику за све школске предмете. Према наставном плану и програму, дозвољена је употреба уџбеника из Србије, али због разлике у наставним плановима и програмима Румуније и Србије, од уџбеника из Србије једино се може користити буквар.

3.3.3. Употреба српског језика у генерацији ученика основне школе данас

Иако постоје сви формални услови за очување српског језика у српској заједници у Великом Сепетру, реална ситуација на терену указује да ван наставе, па чак не увек ни у настави, српски језик није у употреби међу ученицима основне школе. Шест ученика српског одељења налази се у окружењу две стотине румунских ученика основне школе. Ван часова комуникација међу школском децом је на већинском румунском језику. Такође, иако се настава у српском одељењу одвија у целини на српском језику, ученици не користе активно српски језик – њихово знање се најчешће заснива на разумевању језика, али не и на активном говору, односно употреби.

До промене у језичкој компетенцији долази сменом генерација, а српски језик се ретко користи у породичном окружењу, што се рефлектује и на језичку компетенцију говорника средње и млађе генерације.

3.3.4. Улога телевизије у учењу и употреби српског језика

Близина Србије, односно бивше Југославије пограничној румунској зони (којој припада и насеље Велики Сепетар) становницима је пре пада комунистичког режима омогућавала алтернативни начин приступа информативним и забавним програмима (вести, музика, филмови, рекламе итд.) (детаљније о феномену утицаја српског језика путем телевизије и радија у Румунији у: Sorescu-Marinković, 2010: 8–9). То је био једини начин да имају контакт са „светом“, и са тим циљем је не само активно коришћен српски језик, већ су и Румуни из пограничних насеља учили српски језик.¹⁶

Након револуције у Румунији 1989. године, становницима Румуније је омогућено да прате телевизијске програме не само са територије бивше Југославије, већ и из других земаља. Програми српске телевизије данас више нису једина могућност обавештавања и забаве: у Румунији се данас путем кабловске телевизије прате информативни, музички и спортски програми, деца прате анимиране филмове и образовне програме, али, такође, ови садржаји су омогућени и на националној телевизији.

Данас се од телевизијских програма из Србије прате они искључиво забавног карактера (нпр. ДМ Сат), доступни на популарним каналима, на којима се, међутим, не могу наћи квалитетни образовни садржаји и информативне емисије. Телевизијски програм постао је доступан на свим

¹⁶ Уп. више: Sorescu-Marinković, 2010, 2012.

регионалним и интернационалним језицима, те познавање српског језика у информисању, образовању и забави данас губи на значају.

4. Закључак

Антрополошко-лингвистичка теренска истраживања српских заједница у поморишким насељима као и квалитативна социалингвистичка анализа теренских наратива о ставовима говорника српског језика указују на активну употребу српског језика скоро искључиво у најстаријој генерацији, док припадници средње и млађе генерације ретко користе српски језик. Чак и у породичном окружењу, у коме социалингвисти очекују употребу матерњег језика, српски језик се све ређе употребљава. Истраживања показују да ни настава није више домен у коме је гарантована употреба мањинског српског језика. Разлози за то су већинско, румунско окружење у школи, али и опште социјалне околности, попут мешовитих бракова, румунски језик је језик свакодневне комуникације, српске заједнице су веома мале и дисперзне да би и језик администрација био мањински, иако румунски Устав гарантује ова права. Настава на српском језику је и прилагођена овим околностима: у питању су, с једне стране, неизвесност постојања српског одељења, и с друге стране, редукована употреба и пасивно знање српског језика ученика српских одељења. У употреби су уџбеници из Србије, али комбиновани са уџбеницима на румунском језику, примењују се наставне методе којима се ученици припремају за наставак школовања на румунском језику.

Обављена теренска истраживања указују на неопходност социалингвистичких истраживања која би требало да обухвате језичку компетенцију како најмлађих говорника српског језика, тако и говорника српског језика који припадају средњој и старијој генерацији, а све са циљем да се прецизно утврди статус српског језика и домени његове употребе. Реална слика употребе српског језика у српским заједницама у Румунији би омогућила унапређење наставе, у смислу проналажења најподеснијих наставних метода, прилагођених самим ученицима и њиховој језичкој компетенцији. Неопходна је и хитна израда стратегија за оснаживање и очување језика у овим заједницама. Самим тим језичка политика би се могла креирати у складу са реалним стањем и потребама говорника српског језика, а не искључиво у складу са формално правним оквирима – правима националних мањина, Уставом и другим правним актима. На тај начин би се омогућили услови за спречавање нестајања и замене српског језика, односно његово одржавање као мањинског језика.

Литература

- Вучина Симовић, Јовановић, 2011: Ивана Вучина Симовић, Ана Јовановић, Улога прве генерације говорника српског језика у процесу одржавања / замене језика у дијаспори, у: *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*. Књига 1 (Милош Ковачевић, ур.). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 335–349.
- Вучина Симовић, Јовановић 2015: Ивана Вучина Симовић, Ана Јовановић, Неке особености наративног дискурса говорника српског као матерњег и завичајног језика. *Српски језик*, XX, 669–688.
- Илић, 2010: Марија Илић, Метапрагматички дискурс Срба из Мађарске; ауторитет стандарда и контактни варијетет. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 53/1, 177–193.
- Илић, 2011: Марија Илић, *Сад од наши деца ми се радујемо да колко матерњег језика скупу и научу*: чипска говорна заједница и процес замене језика, *Етнографија Срба у Мађарској*, 6, 98–120.
- Јањић, 2015: Марина Јањић, *Српски језик за ученике у дијаспори (Методика наставе српског језика као завичајног)*. Универзитетски уџбеник, Ниш: ОЦД Проактив у Нишу.
- Јовановић, Вучина Симовић 2012: Ана Јовановић, Ивана Вучина Симовић, Одлике и потребе наставе српског као завичајног језика, у: *Структурне карактеристике српског језика*. Књига I (одговорни уредник Милош Ковачевић). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 383–395.
- Јовановић, Вучина Симовић, 2015: Ана Јовановић, Ивана Вучина Симовић, Настава српског као завичајног језика: Ко су ученици завичајног језика?, у: *Српски језик – од Вука до данас* (Милош Ковачевић, Јелена Петковић, ур). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 475–486.
- Марковић, 2008: Јордана Марковић, Српски језички стандард Срба у Румунији, у: *Српски језик у (кон)тексту*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 33–44.
- Павловић, 2012: Мирјана Павловић, *Срби у Темшивару*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Сикимић, 2016: Биљана Сикимић, Обредна јела у Војводини и Поморишју приликом клања свиња. Савремена теренска истраживања, *Slavische Geisteskultur: Ethnolinguistische und philologische Forschungen. Teil 1* (Aleksiev, Anatolij A. Etc. Hrsg.), *Philologica slavica vindobonensia 2*. Frankfurt am Main [u.a.], 157–180.
- Ћирковић, 2015: Светлана Ћирковић, Истраживања српских заједница у жупанији Арад у Румунији: Антрополошколингвистичка анализа

- наратива о прављењу [чеснице]. *Исходишта* I. Темишвар: Савез Срба у Румунији / Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 455–472.
- Шандић, 2011: Љубомир Шандић, *Монографија српске заједнице из Арад Гаја. III књига – О нашем благу*. Арад.
- Clyne 2003: Michael Clyne, *Dynamics of Language Contact. English and Immigrant Languages*. Cambridge University Press.
- Cummins, 2005: Jim Cummins, A Proposal for Action: Strategies for Recognizing Heritage Language Competence as a Learning Resource within the Mainstream Classroom. *The Modern Language Journal*, 89/ 4, 585–592.
- Ćirković, 2015: Svetlana Ćirković, Tradiția vie a sârbilor din județul Arad: cesnița (česnica), u: *Populații și Patrimoniul Imaterial Euroregional. De la stratul cultural profund la tradiții vii*. (Elena Rodica Colta, coord.). București: Centrul Cultural Județean Arad. Editura Etnologică, 148–176.
- De Bot, Gorter, 2005: Kees De Bot, Durk Gorter, A European Perspective on Heritage Languages. *The Modern Language Journal*, 89/ 4, 612–616.
- Dejanac, 2010 (priir.): Dušan Dejanac, *Iz školskog života: dokumentarni prilozi istoriji školstva Banata i Pomorišja prvih decenija 19. stoleća*. Kikinda: Borac.
- Edwards, 1992: John Edwards, Sociopolitical Aspects of Language Maintenance and Loss. Towards a Typology of Minority Language Situations, u: *Maintenance and Loss of Minority Languages* (Willem Fase, Koen Jaspaert, Sjaak Kroon, eds.). John Benjamins Publishing Company, 37–54.
- García, 2005: Ofelia García, Positioning Heritage Languages in the United States. *The Modern Language Journal*, 89/ 4, 601–605.
- Henne-Ochoa, Bauman, 2015: Richard Henne-Ochoa, Richard Bauman, Who is responsible for Saving the Language? Performing Generation in the Face of Language Shift. *Journal of Linguistic Anthropology*, 25/ 2, 128–149.
- Paulston 1994: Christina Paulston, *Linguistic Minorities in Multilingual Settings. Implications for Language Policies*. John Benjamins Publishing Company.
- Petrović, 2008: Tanja Petrović, *Ni tamo, ni 'vamo. Srbi u Beloj Krajini i njihova jezička ideologija u procesu zamene jezika*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Polinsky, 2008: Maria Polinsky, Heritage Language Narratives, u: *Heritage Language Education. A New Field Emerging* (Donna M. Brinton, Olga Kagan, Susan Bauckus, eds.), New York and London: Routledge, 149–164.
- Sikimić, 2013: Biljana Sikimić, Između dijalektologije i antropologije: bunjevačka terenska građa, u: Žarko Bošnjaković/ Biljana Sikimić, *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*. Subotica–Novi Sad: Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine · Matica srpska.
- Sikimić, 2015: Biljana Sikimić, Obiceiurile legate de tăierea porcilor la sârbi de pe Valea Mureșului (Pomorișje). Cercetări de teren contemporane. *Populații și Patrimoniul Imaterial Euroregional. De la stratul cultural profund la tradiții*

- vii. (Elena Rodica Colta, coord.). București: Centrul Cultural Județean Arad. Editura Etnologică, 119–147.
- Sorescu-Marinković, 2010: Annemarie Sorescu-Marinković, Serbian Language Aquisition in Communist Romania. *Balkanica*, XLI, 7–31.
- Sorescu-Marinković, 2012: Annemarie Sorescu-Marinković, The World through the TV Screen. Everyday Life under Communism on the Western Romanian Border. *Martor – Museum of the Romanian Peasant Anthropology Review*, 173–187.
- Wiley, 2005: Terrence G. Wiley, The Reemergence of Heritage and Community Language Policy in the U.S. National Spotlight. *The Modern Language Journal*, 89/ 4, 594–601.

Svetlana M. Ćirković

**EDUCATION IN SERBIAN LANGUAGE IN THE REGION OF MUREȘ
RIVER TODAY**
(Summary)

This contribution is basically concerned with the qualitative analysis of three cases of classes in Serbian language in settlements of Felnac, Arad Gai and Sânpetru Mare, which belong to the region of Mureș river. The classes in Serbian language in settlements Felnac and Sânpetru Mare are institutionalized within the Serbian departments of primary schools in these settlements. Serbian language classes in the settlement of Arad Gai, the suburb of the town of Arad, are organized with the support of the Association of Serbs in Romania. Qualitative sociolinguistic analysis of narratives about the attitudes of Serbian language speakers, as well as the attitudes of teachers who teach in the Serbian language indicates a declining number of speakers of Serbian language in the region of Mureș river, as well as that speakers belong to the oldest generation, that the youngest generation of speakers, and even students that attend classes in Serbian language, do not use Serbian language in wide range of linguistic domains. The studies indicate the drastic reduction in number of students of Serbian classes in the last twenty years, the adaptation of teaching to passive knowledge of the Serbian language in the generation of primary school students, on the one hand, and the possible reversal of the Serbian classes to the small number of students, on the other. Although the primary goal of the field researches were not the consideration of socio-linguistic situation, nor the studies were primarily designed to integrate the language preservation, subsequently was concluded that the language situation had pointed to the need to language preservation, and the prevention of language shift.

Key words: Serbs in Romania, fieldwork researches, Serbian language, diaspora, primary education, minority language, language preservation.